

Krzysztof Homa

ORCID: 0000-0002-5410-1259
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie na podstawie rękopisów 822 i 825 z Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (ATJKr)

**Notes on the History of the Pharmacy at the
Jesuit College in Krosno Based on Manuscripts
822 and 825 from the Jesuit Archives
in Krakow (ATJKr)**

Abstrakt

Artykuł przedstawia dzieje apteki prowadzonej przez jezuitów w Krośnie, związanej z miejscowym kolegium, które obok działalności edukacyjnej prowadziło również różne formy aktywności gospodarczej, między innymi zarządzało karczmą oraz produkowało piwo i wódkę. Wspomniana apteka, pomimo likwidacji samego kolegium wraz z kasatą zakonu w 1773 roku, przetrwała i była nadal prowadzona przez Jana Łągońskiego, byłego członka zakonu. Autor oparł swoje badania na materiale rękopiśmiennym pochodzącym z Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (dalej: ATJKr) i datowanym na sierpień 1774 roku. Wspomniany Jan Łągoński, będący przed 1773 rokiem jezuitą w krośnieńskim kolegium, po likwidacji

zakonu pozostał w Krośnie i w 1774 roku nabył aptekę oraz założył rodzinę, która kontynuowała aptekarskie tradycje w kolejnych latach. Niniejszy artykuł rozpoczyna się od części wprowadzającej, w której autor zarysowuje zagadnienie aptek prowadzonych przez jezuitów oraz przedstawia literaturę przedmiotu, jak również omawia jezuickich aptekarzy pochodzących z Krosna. W dalszej części następuje analiza okoliczności nabycia przez Jana Łągońskiego apteki i jej prowadzenia, co z czasem przeradza się w tradycję rodzinną.

Słowa kluczowe: Krosno, kolegium jezuitów, jezuici-aptekarze, Jan Łągoński, wyprawa wiedeńska

Abstract

This article examines the history of the pharmacy operated by the Jesuits in Krosno, linked to the local college, which not only served as an educational institution but also engaged in various economic activities, including managing a tavern and producing beer and vodka. Despite the dissolution of the college following the suppression of the Jesuit order in 1773, the pharmacy survived and continued under the stewardship of Jan Łągoński, a former member of the order. This study draws upon manuscripts from the Jesuit Archives in Krakow (ATJKr), dated August 1774. Jan Łągoński, who had served as a Jesuit at the Krosno college prior to 1773, remained in Krosno after the order's dissolution. In 1774, he acquired the pharmacy, started a family and established a tradition that carried on in subsequent years. The article opens with an overview of Jesuit-operated pharmacies, including a review of existing literature and a discussion of Jesuit pharmacists from Krosno. This is followed by an in-depth analysis of the circumstances surrounding Jan Łągoński's acquisition of the pharmacy and the beginnings of his family's involvement in its management.

Keywords: Krosno, Jesuit college, Jesuit pharmacists, Jan Łągoński, Austrian campaign

Kolegium jezuickie w Krośnie i tamtejsza apteka

Jezuici w 1614 przybyli do Krosna i rozpoczęli pracę duszpasterską przy miejscowym kościele parafialnym. W 1632 roku wybudowali drewnianą kaplicę. Kilkanaście lat później doczekali się własnego kolegium, ufundowanego w 1647 roku przez podkomorzego sanockiego Piotr Bała z Choczwi. W 1667 roku został przy nim wybudowany barokowy kościół. Tak o kolegium w Krośnie pisał Ludwik Grzebień:

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie...

W dotychczasowej literaturze posiadamy o nim jedynie drobne wzmianki. Pozostało jednak wiele rękopiśmiennych dokumentów oraz opisów kościoła i jego wyposażenia. W Bibliotece Narodowej w Wiedniu zachowała się historia kolegium z lat 1720–1772 (rkps 12 417); Biblioteka PAU w Krakowie posiada księgę rachunków kolegium z lat 1683–1709 (rkps 878) oraz z lat 1716–1751 (rkps 889), inwentarz rzeczy i aparatów kościelnych od 1679 r. (rkps 877) oraz księgę rachunków bursy muzycznej z lat 1739–1772 (rkps 891); Biblioteka Ossolineum we Wrocławiu przechowuje księgę sprawozdań rektorów (tzw. Rezygnacji) z lat 1671–1756 (rkps 9550/II); w WAP w Krakowie znajdują się w Tekach Schneidera akta luźne z XVII i XVIII wieku (teka 823, 824). Również archiwa rzymskie (ARSI, Pol. 52, f. 17; Pol. 75, f; Fondo Gesuitico 1452/16, nr 1) zawierają materiał dotyczący kolegium i kościoła¹.

Aptekę w Krośnie otworzono około 1678 roku. Na swoje uposażenie posiadała dochody w wysokości 150 złp z majątku Ciepleniówka. Kiedy w 1773 roku likwidowano zakon i wyceniano majątek jezuicki, krośnieńska apteka była warta około 4800 złp². Warto w tym kontekście przypomnieć tradycję jezuicką, która nakazywała troskę o zdrowie swoich współbraci. Nie działo się to bez powodu, gdyż jezuici wierzyli, że zdrowy kapłan lub brat koadiutor będzie bardziej zaangażowany w misję ewangelizacji. W większych wspólnotach i kolegiach bracia zakonnicy (tzw. koadiutorzy docześni) trzymali pieczę nad infirmerią, czyli miejscem przeznaczonym dla chorych domowników³. Obok infirmerii zakładano również apteki, które miały zapewnić leki nie tylko jezuitom, ale również wspierać dobroczyńców i ubogich. Posługa miłosierdzia w postaci opieki nad chorymi i umierającymi była istotnym narzędziem w głoszeniu Ewangelii, nadającym jej autentyczności i wzmacniającym przekaz.

Przed likwidacją zakonu na ziemiach Rzeczypospolitej istniało ponad 40 jezuickich aptek. Część z nich przetrwała likwidację zakonu i nadal funkcjonowała pod innym zarządem. Niektóre apteki, jak wspomniana tytułowa apteka z Krosna, były przejmowane przez byłych jezuitów i prowadzone dalej. Jezuickie apteki w Rzeczypospolitej cieszyły się dobrą

-
- 1 Ludwik Grzebień, „Niezachowany Kościół jezuicki w Krośnie nad Wisłokiem”, *Roczniki Humanistyczne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 40/4 (2002), 283–294.
 - 2 Rkps 825, ATJKr. Ludwik Grzebień (oprac. przy współpracy zespołu jezuitów), *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995* (Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, 1996), 330–331 [dalej: EWJ]
 - 3 Jakub Kołacz, *Słownik języka i kultury jezuitów polskich* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2006), 146.

opinią i przyczyniły się do rozwoju farmacji⁴. Szczególnie znane były tzw. pigułki jezuickie, które miały chronić przed chorobami przenoszonymi przez powietrze, oraz tzw. proszek jezuicki, stosowany w leczeniu malarii⁵. Składnikiem wspomnianego proszku była chinina, która według Sebastiano Bado okazała się cenniejsza niż złoto przywożone z Ameryki⁶.

Często przy kolegiach powstawały ogrody, w których bracia zakonnicy razem z aptekarzami uprawiali zioła służące do produkcji preparatów medycznych. Jezuicy zajmowali się również produkcją różnego typu nalewek, wódki i piwa, a tę ostatnią produkcję często zlecali świeckim arendarzom. Obecnie nauka dysponuje dokumentami dotyczącymi dzierżawy karczmy jezuickiej. Z treści umów znajdujących się w tych dokumentach można wyciągnąć wniosek, że w Krośnie były produkowane wódka i piwo. Poniżej prezentuję jedną z takich umów:

Między O. Bogusławem Trębickim, rektorem Kolegium w 1750 roku a Wojciechem Maysnerem i jego żoną Zofią, dał się pewny na rok jeden kontrakt w ten sposób, iż: W. X. Rektor mając karczmę na Kletowce z budynkami i ogrodem i pole za karczmą, należącym z dawna do tejże, puszcza na pomienianemu [...] za złotych sto, dico 100. Z temi obowiązkami. Primo, aby też pole jako zastał zasiane oziminą, tak aby przed Św. Michałem zasiał, jak należy w Roku Przyszłym. Secundo, aby tam gorzałkę i piwo w tej cenie sprzedawał w której będzie cenie na mieście i aby dwudziestego garnca nie pretendował, ponieważ czterema groszami daje mu się taniej niż w mieście, a uchowaj Boże, gdyby się pokazało, iż cudzą gorzałkę albo piwo sprzedawał, tedy go zabrawszy wolno będzie z karczmy każdego czasu wygnąć. Po trzecie, aby całości budynków i płotów osobliwie od ognia przestrzegał. Po czwarte, aby nawozów, czyli oborników na cudze grunta nie wydawał, ale niemi ogród i rolę sprawił, bo przez to może sobie zjednać łaskę WX. Rektora, że mu może i na drugi rok rolę i dalej puścić którykolwiek będzie, też samą karczmę. Po piąte, sadu, aby nie pustoszył, aby żadnego drzewa nie wycinał. Po szóste podłogi w izbach i sieni i pułapy, aby nie gnily, będzie przestrzegał. Po siódme, w stajni, aby ochłodstwo zawsze było, aby się ludzie przez nieporządek nie obrażali. Dlatego zawsze niech w sieni

4 Andrea Mariani, „Materia medica w aptekach jezuickich XVIII w. Między tradycją a innowacją”, *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 46/3 (2018), 69–93.

5 EWJ, 1996, 14.

6 Odkrycie właściwości leczniczych kory drzewa zwanego *quinquina* przypisuje się misjonarzom jezuickim pracującym w Peru. Lokalni Indianie używali proszku z tej kory do leczenia różnych schorzeń. W 1632 roku jezuicki misjonarz Barnabe Cobo wysłał proszek do Europy, gdzie zdobył szybką sławę. Według Cobo „Schedula Romana” (Rzym, 1649) opisywała sposób stosowania „pulvis jesuiticum”. Ten preparat był także nazywany „pulvis diabolicum” przez niechętnych jezuitom protestantów.

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie...

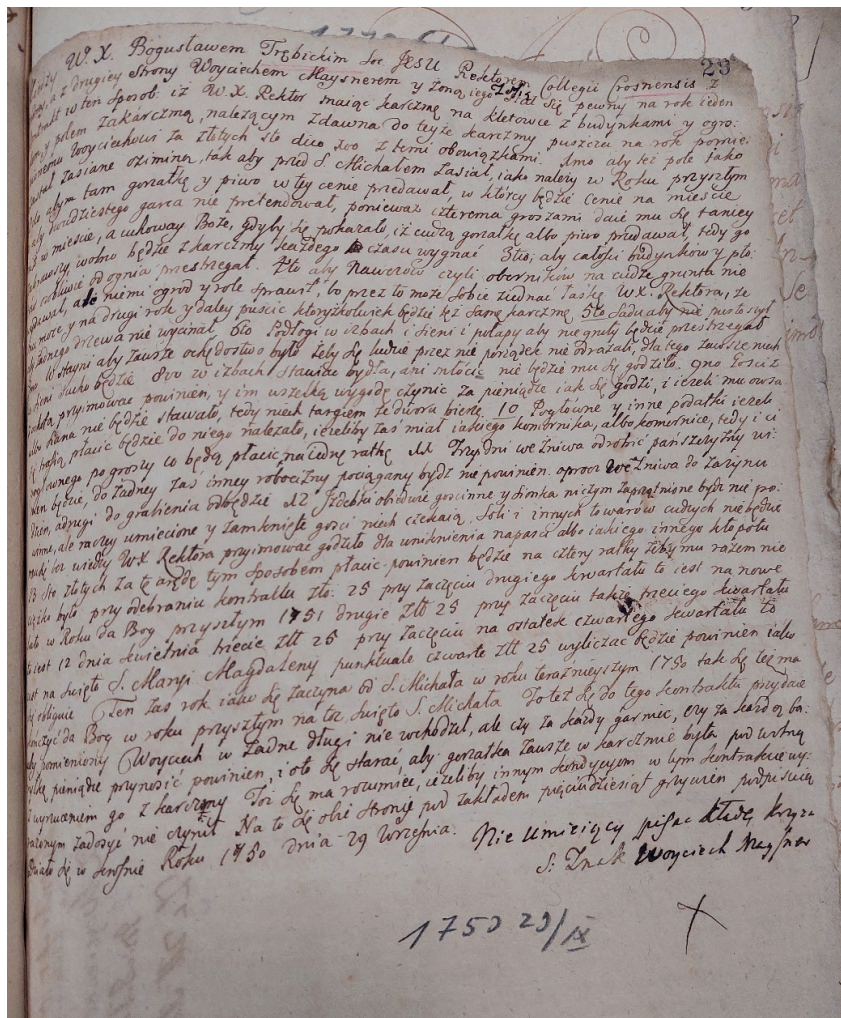
sucho będzie. Po ósme, w izbach stawiać bydła ani młócić nie będzie mu się godziło. Po dziewiąte, goście z ochotą przyjmować powinni i im wszelką wygodę czynić za pieniądze jak się godzi i jeżeli mu owsa albo siana nie będzie stawało wtedy niech targiem z domu bierze. 10. Poglówne i inne podatki, jeżeli się trafią płacić będzie do niego należało i jeżeliby miał zaś jakiego komornika albo komornice, tedy i ci pogłównego po groszu ci będą płacić na jedną ratkę. 11. Trzy dni we żniwa odrobić pańszczyznę winien będzie, do żadnej zaś innej robocizny pociągany nie będzie, oprócz we żniwa do żązynu dzień, drugi do grabienia odbędzie. 12. Izdebki obydwie gościnne i dimka niczym zaprzątione być nie powinny, ale raczej umiecione i zamknięte, gości niech czekają. Soli i innych towarów cudzych nie będzie mu się bez wiedzy WX Rektora przyjmować godziło dla uniknięcia napaści albo jakiego innego kłopotu. 13. Sto złotych za tęarendę tym sposobem płacić powinien. Będzie na cztery raty, żeby mu razem nie ciężko było przy odebraniu kontraktu a to: 25 przy zaczęciu drugiego kwartału to jest na nowe lato w Roku da Bóg przysłym 1751. Drugie złotych 25 przy zacięciu także trzeciego kwartału to jest 12 dnia kwietnia. Trzecie złotych 25 przy zacięciu na ostatek czwartego kwartału to jest na Święto S. Maryi Magdaleny, punktualne czwarte złotych 25 wyliczać będzie powinien jako się obliguje. Ten zaś rok jako się zaczyna od św. Michała w roku terażniejszym 1750 tak się też ma kończyć da Bóg w roku przysłym na to Święto S. Michała. Toteż się do tego kontraktu pożyczka, aby pomieniony Wojciech w żadne długi nie wchodził, ale czy za cały garniec, czy za każdą baryłkę pieniądze przynosić powinien i o to się starać, aby gorzałka zawsze w karczynie była pod [...] Z wyrzuceniem go z karczmy. To się ma rozumieć, jeżeliby innym kondycjom w tym kontrakcie wyrażonym zadosyć nie czynił. Na to się obie strony pod zakładem pięćdziesiąt grzywien podpisują.

Działo się w Krośnie, roku 1750 dnia 29 września
Nie umiejący pisać kładzie krzyż: Wojciech Maysner +⁷.

Powyżej zaprezentowana umowa jest przykładem regulacji prawnych i świadectwem życia społecznego z połowy XVIII wieku. Co ważne, dokument został spisany między stronami, z których jedna była niepiśmienna. W jej treści są zawarte warunki arendy i możliwość zerwania arendy ze strony właściciela. Dzięki umowie można poznać relacje społeczne panujące w tej części ówczesnej Rzeczypospolitej, która staje się powoli Galicją.

7 EWJ, 331 (Trębicki – superior kolegium 1748–1752).

Ilustracja 1. Karta nr 23 z Manuskryptu 825 z Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie

Aptekarze

Według badań Ludwika Grzebienia aptekarzami zostawali często bracia pochodzący ze Śląska lub Prus⁸. Byli nimi także cudzoziemcy, jak brat Wilhelm Anglik w Krakowie końcem XVI wieku czy Jakub Capeta, pochodzący ze Śląska, lekarz i aptekarz, zmarły w Poznaniu w 1698 roku,

8 *Ibidem*, 14.

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie...

oraz Engelbert Capuel, Belg, który będąc aptekarzem, jednocześnie służył jako sekretarz przełożonych jezuitów w Polsce i na Litwie⁹. Jak widzimy, czasem byli to wykształceni lekarze, którzy po wstąpieniu do zakonu otrzymali zadanie opieki nad chorymi.

Krośnieńscy aptekarze jezuici

Według danych przekazanych przez EWJ w Kolegium Krośnieńskim pracowało 21 aptekarzy i infirmarzy (pielęgniarzy). Pochodzili z różnych stron Rzeczypospolitej. Apteka w Kolegium istniała 98 lat. Przechodziła różne koleje losu. Dokumenty z rękopisów zachowanych w Archiwum Krakowskim TJ poszerzają naszą wiedzę o jezuickiej aptece w Krośnie.

Poniżej wymieniam i krótko przedstawiam braci aptekarzy. Zgodnie ze zwyczajami jezuitów bracia zmieniali miejsca swojej pracy. Ich obecność w Krośnie była ograniczona do kilku lat, czasem wracali po kilku latach pracy w innej aptece zakonnej. Część braci opuściła zakon w trakcie pracy w tym mieście. Kilku także tam zmarło.

Jan Byszewski. Aptekarz w Krośnie w latach 1678–1683. Urodzony w 1647 roku, wstąpił do zakonu w 1673 roku. Zakon opuścił w 1683 roku, czyli w roku wyprawy wiedeńskiej. Prawdopodobnie w grupie medyków, cyrulików i aptekarzy towarzyszących wojskom Jana Sobieskiego przebywał Jan Byszewski i możliwe, że w ferworze wyprawy przepadł bez wieści¹⁰.

Pantaleon Dąbrowski. Urodził się w Małopolsce w 1656 roku, wstąpił do zakonu w Krakowie, zmarł w Sączu w 1703 roku. Był aptekarzem i infirmarzem w Jarosławiu w latach 1681–1682, Rawie 1682–1684, Krośnie 1684–1689, Kaliszu 1689–1691 i 1692–1702, Poznaniu 1691–1693, Krakowie 1703. W latach 1683–1684 był aptekarzem obozowym, zapewne towarzyszył wojskom Jana III Sobieskiego wracającego z bitwy pod Wiedniem i pod Parkanami. Już końcem XVII wieku zajmował się leczeniem z pomocą wód mineralnych na Sądecczyźnie.

Andrzej Kowalski. Aptekarz w Krośnie w latach 1689–1700. Pochodził z Rusi. Był aptekarzem nie tylko w Krośnie, ale także w kolegiach w Kaliszu i w Krakowie.

Grzegorz Medela. Pracował w Kolegium w Krośnie w latach 1700–1701, pochodził z Podkarpacia. Zmarł w Krakowie w 1741 roku. Był aptekarzem także w Poznaniu, Rawie, Sandomierzu oraz sekretarzem

9 *Ibidem*, 84.

10 *Ibidem*, 813.

provincjała jezuitów w Polsce w latach 1692–1699. Następnie został aptekarzem w Krośnie. Blisko 40 lat posługiwał jako aptekarz w Sandomierzu.

Bajerski. Pracował w Krośnie w aptece od 1701 do 1712 roku. Pochodził z Prus. Urodzony w 1666, wstąpił do jezuitów w 1686 w Krakowie i zmarł we Lwowie 1740. Był aptekarzem i infirmarzem w Lublinie, Sandomierzu, Jarosławiu, Lwowie i Krośnie.

Marcin Kamiński. Tylko przez trzy lata (1712–1714) posługiwał w aptece w Krośnie. Urodził się w 1683 roku, do zakonu wstąpił w 1703 roku. W roku 1715 opuścił zgromadzenie. Wydaje się, że apteka w Krośnie była jego ostatnim miejscem pobytu w zakonie. Więcej informacji o nim nie posiadamy¹¹.

Stanisław Zajączkowski. Aptekarz w Krośnie od 1714 do 1715 roku. Pochodził ze Staszowa Małopolskiego. Jako aptekarz pracował w Krakowie, Przemyślu, Krośnie i Lublinie, gdzie zmarł w 1735 roku.

Maciej Ciszkowski. Dwukrotnie przysłany do krośnieńskiej apteki: w okresach 1716–1717 i 1723–1730. Brat zakonny, aptekarz. Urodzony w Prusach w 1696, zmarł w Ostrogu w 1732. Oprócz pracy aptekarskiej w Krośnie, to samo zajęcie wykonywał w Przemyślu, Krakowie i Poznaniu.

Marcin Pniewski. W Krośnie pracował od 1717 do 1718. Miał już wtedy 50 lat, urodził się bowiem w 1667. W roku 1720 opuścił zakon. Brak innych informacji o jego życiu¹².

Odorski Jan jako aptekarz pracował w Krośnie w latach 1718–1719. Był stosunkowo młodym człowiekiem, urodzonym prawdopodobnie w 1694 roku, wstąpił do zakonu w roku 1711, opuścił go w 1719. Możemy wnioskować, że odszedł z zakonu właśnie w Krośnie¹³.

Wojciech Osmański. Urodzony w Małopolsce w roku 1693. Był bratem aptekarzem w Krośnie (1719–1720), Przemyślu, Poznaniu, Kaliszu, Krakowie, Łucku i Ostrogu, gdzie zmarł w 1740 roku.

Jan Brzuszkiewicz. Brat zakonny, urodzony w 1693 na Rusi Czerwonej. Zmarł w Krzemieńcu w 1760 roku. Oprócz pracy aptekarza w Krośnie (1721–1723) pracował w Krasnymstawie, Stanisławowie, Kamieńcu Podolskim, Przemyślu, Poznaniu, Ostrogu, Owruczu i Krzemieńcu. Jak podaje *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, słynął ze skuteczności leczenia.

11 *Ibidem*, 830.

12 *Ibidem*, 851.

13 *Ibidem*, 847.

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie...

Stanisław Chudziński. Pracował w krośnieńskiej aptece w latach 1730–1731. Urodzony w 1698 roku, wstąpił do zakonu w roku 1713. Zmarł w roku 1751¹⁴.

Józef Kartauff. Wykonywał pracę w okresie 1732–1736. Urodzony w 1701, wstąpił do zakonu w 1725 roku, pracował jako brat zakonny w aptece w Krośnie. Opuścił zakon w roku 1736, czyli odszedł z Krosna¹⁵.

Mikołaj Drozdowski. Pracował w krośnieńskiej aptece najpierw w okresie 1737–1743 i drugi raz w latach 1756–1765, pochodził z Małopolski. Pracował jako aptekarz w Krośnie, Kaliszu, Piotrkowie, Przemyślu, Rawie i Łucku. Po kasacie zakonu nadal pracował jako aptekarz, ale już jako osoba świecka. Zmarł po roku 1773.

Wojciech Smętiewicz. Jego praca przypadła na lata 1743–1748. Urodzony w 1709. Pochodził z Rusi Czerwonej. Pracował jako aptekarz w Kaliszu i Krośnie, gdzie zmarł¹⁶.

Marcin Czekanowski. Pracował w latach 1748–1749. Brat zakonny urodzony w Wągrowcu w 1723 roku. Zmarł w Bydgoszczy w 1760 roku. Słynął jako bardzo dobry aptekarz i infirmarz. Pracował w Jarosławiu, Krośnie, Brześciu Litewskim, Krakowie, Poznaniu, Piotrkowie i Bydgoszczy.

Wacław Brosch. Okres jego pracy przypadł na lata 1749–1755. Pochodził z Czech, gdzie urodził się w Curriwodach w 1723 roku. Zmarł po 1773 roku. Był bratem zakonnym, pełnił funkcję aptekarza i infirmarza w Krośnie oraz w Ostrogu, Rawie i Krakowie.

Franciszek Remisch. Był farmaceutą w latach 1765–1768 i drugi raz w latach 1769–1770. Urodził się na Śląsku w 1735 roku. Był aptekarzem w Krośnie, Rawie, Kaliszu. Zmarł w 1770 roku w Krośnie.

Michał Moskalski. Pracował w krośnieńskiej aptece w latach 1768–1769. Urodził się w 1720 w Odrzykoniu. Zmarł po 1773. Był aptekarzem nie tylko w Krośnie, ale także w Poznaniu (1754–1755) i w Piotrkowie.

Jan Łagoński. Farmaceuta w latach 1770–1774. Pochodził z Poznania, gdzie się urodził w 1740 roku. Był infirmarzem i aptekarzem w Kaliszu, Poznaniu i Krośnie. W *Encyklopedii wiedzy o jezuitach* nie ma już więcej informacji o tym, co działo się z nim po 1773 roku. Zmarł prawdopodobnie w 1808 w Krośnie. Jego syn, także Jan, poślubił w 1825 roku Salomeę Samulewicz. Tezę tę postaram się rozwinąć na zakończenie artykułu, opierając się na genealogii rodu.

14 *Ibidem*, 814.

15 *Ibidem*, 830.

16 *Ibidem*, 626.

Czas zaraz i wojen

Potrzeba istnienia aptek i braci zajmujących się leczeniem okazywała się najbardziej dojmująca w czasie zaraz i wojen¹⁷. Inni opuszczali domy i chronili się z dala od zagrożenia, aptekarze pomagali chorym i grzebali zmarłych, towarzyszyli także wojskom Rzeczypospolitej. W wyprawie wiedeńskiej uczestniczyli liczni jezuici, którym przewodniczył o. Jan Franciszek Hacki. Był on także odpowiedzialny za szpitale wojskowe w czasie wyprawy¹⁸. Wspomina go autor *Diariusza medycznego z wyprawy wiedeńskiej*¹⁹. Píše:

Ksiądz Hacki – jezuita – wyznaczony został do zbierania chorych, wykupowania ich z gospod i dostarczania statkiem wynajętym do Preszburka. Tam ma być baza szpitalna dla żołnierzy polskich, a ksiądz Hacki starszym, żeby odnajdywać rannych, chorych i zdrowych, a także poszukiwać żywności. Los zrzędził, że nabraliśmy sporo pożywienia u nieprzyjaciela [...]. W zdobycznych trofeach znaleziono różne łaźnie, wanny i miednice do mycia. Mówią, że starszyzna turecka na czystość zwracała należną uwagę. W jej namiotach znaleziono apteczki z wonnymi eliksirami, pachnące mydła, nalewki, srebrne naczynia do wody. Wielkie zainteresowanie budzi to wszystko wśród naszych adeptów sztuki lekarskiej. Kwaternistrze nasi napotkali znaczne ilości worków z ziarnem kawowym. Otóż, można zeń przyrządzać przedni napój na pobudzenie witalności. Znaleziono też zapasy różnych bakalii oraz egzotycznych przypraw i korzeni. Dwumiesięczne zmagania oblężnicze sułtańskim pułkom dały się we znaki. Wojsko dzielątkowane było chorobami²⁰.

Autor *Diariusza* myli go z jego bratem Michałem Antonim Hackim, cystersiem, który był sekretarzem Jana III Sobieskiego i brał udział w misjach dyplomatycznych. W czasie wyprawy wiedeńskiej, król wysłał go z tajną misją do cesarza Leopolda I²¹:

17 Andrea Mariani, „Jezuici prowincji litewskiej wobec epidemii dżumy z lat 1708–1711”, *Zapiski Historyczne* 81/2 (2016): 65–104.

18 Encyklopedia Katolicka, 1993, t. 6, 452.

19 Mikołaj Dyakowski, *Dyaryusz wiedeńskiej okazyji Imci Pana Mikołaja na Dyakowicach Dyakowskieo podstolego latyczewskiego, po 300 latach odtworzony przez Emila Bardysza* (1683), https://pl.wikisource.org/wiki/Diaryusz_medyczny_z_wyprawy_wiede%C5%84skiej (dostęp: 25.07.2021).

20 *Ibidem*, 12–13.

21 Kazimierz Piwarski, „Jan Franciszek Hacki”, w *Polski Słownik Biograficzny*, red. Kazimierz Lepszy, t. 9 (Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1960–1961), 220–221.

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie...

Po zbrojnych chodzą głosy, żeśmy niepotrzebnie cesarza odsieczą wspomogli: „Niechby ta pycha... do szczytu wyginęła”. Ksiądz Hacki oprócz medycznej funkcji spełnia również obowiązki dyplomatyczne. Z listem Króla Jegomości był u cesarza. Niestety powraca próżny, już nie tylko skutku, ale i nadziei²².

Autor *Diariusza* połączył dwie postacie: Franciszka i Michała.

Sprzedaż lekarstw

Wizytator jezuicki, Włoch Pompilius Lambertengo²³, w 1629 roku zabronił handlowania lekarstwami, można było je dawać bezpłatnie ubogim i dobroczyńcom. Należało zatrudnić uczciwego świeckiego pracownika do obsługi apteki. Opiekę nad chorymi pełnili bracia zakonni. Inny wizytator, także Włoch, Fabrycy Banfi²⁴ w 1645 roku nakazał, by jezuitom nie wolno było badać kobiet. Opłaty otrzymane za lekarstwa należało przeznaczać na rozwój aptek. Część aptek posiadała stałe uposażenia, więc nadwyżki były przeznaczane na utrzymanie kolegiów.

Produkcja lekarstw

Na cele apteczne zakładano ogrody z uprawą odpowiednich ziół i laboratoria do produkcji nalewek, proszku jezuickiego²⁵, maści, pigułek. Apteki dysponowały także podręcznymi biblioteczkami z fachową literaturą i własnymi recepturami. Autor *Diariusza* opisuje stan apteczki, wskazując także na różnice pomiędzy polskimi i tureckimi lekarzami i aptekarzami. Z opisu widać, że wojny oprócz negatywnych skutków posiadały i pozytywne, gdyż następowała wymiana doświadczeń:

Najjaśniejszemu Panu dostała się cała apteka wezyrska znakomicie wyposażona. Są tam olejki, różne balsamy, żywice, leki specjalne i inne cudowne rzeczy drogie i rzadkie. Doctor Pecorini nie może się im nadziwić. Znalazła się też pewna ryba, którą zowią Stinka Marna, „ma to być rzecz dobra dla zagrzanego spodniego żołądka”. Mamy informacje, że lekarze tureccy edukację swoją i wszystką profesję pobierają z ksiąg Avicenny. Nasza medycyna

22 Dyakowski, *Dyaryusz*, 17.

23 EWJ, 353.

24 *Ibidem*, 25.

25 Maria Cristina Vera de Flachs, „Textos clásicos de medicina en la botica jesuitica del Paraguay”, *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija* 13/1 (2010): 117–135.

jest od Hipokratesa, Galena i innych luminarzy. Polakom nie brak i własnych prominentów, znanych w całej Europie. Godzi się choćby wspomnieć Miechowitę zwanego polskim – Hipokratesem, Strusia – wybitnego medyka kilku władców, Oczkę – znakomitego specjalistę od „choroby dworskiej” oraz twórcę dzieł uczonych po polsku pisanych, Schnebergera – znawcę higieny wojskowej i innych. Szczególna chwała należy się naszemu światłemu monarsze Stefanowi Batoremu. On to bowiem wielką przykładał wagę do sanitariatu wojskowego, dlatego też inne państwa na nim się wzorowały. W otoczeniu monarchy i trzydziestu lekarzy bywało, a wśród nich znamienity chirurg Buccella²⁶.

Bardzo dobry artykuł o wyposażeniu aptek jezuickich napisał wspomniany już Andrea Mariani²⁷. We wspomnianym *Diariuszu* z wyprawy wiedeńskiej jest też mowa o aptece jezuitów w Opawie, gdzie zatrzymał się król Jan w drodze na Wiedeń. Armii towarzyszyło kilkudziesięciu lekarzy, chirurgów, cyrulików i aptekarzy. Pisze:

Ich aptekarz obdarował nas ziołami przeróżnymi, co na wszelkie rany mają być przykładane. Dostaliśmy też kamionki łożu kozłowego, który dla piechoty jest dobrodziejstwem. Dobrze czyni na otarcia stóp żołnierskich. Klasztorny doctor bardzo go wszystkim zaleca²⁸.

Ze względu na darmowość posług dochodziło do konfliktów z lokalnymi aptekarzami, którzy posądzali jezuitów o niszczenie ich interesów. Krytykowali także jakość usług medycznych.

Sposoby leczenia

Korzystając z opisu różnych praktyk lekarskich stosowanych w czasie wyprawy wiedeńskiej, przytoczę kilka opisów dotyczących metod stosowanych w szpitalach pod zarządem o. Jana Hackiego:

Większość poszkodowanych podczas bitwy, jak i w czasie dalszych walk, a także liczni chorzy trafili do zgrupowania szpitalnego księdza Hackiego. Tam stosują wykadanie pomieszczeń jałowcem, piołunem, a nawet pomarańczowymi skórkami. Chorym podają środki napotne, wymiotne i przeczyszczające. Prawie wszyscy medycy stosują węgiel z drzewa palonego.

26 Dyakowski, *Dyaryusz*, 15.

27 Mariani, „Materia medica w aptekach jezuickich XVIII w. Między tradycją a innowacją”, 53–88.

28 Dyakowski, *Dyaryusz*, 5.

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie...

Nie szczędzą puszczania krwi i stawiania baniek. Leczą też gorzałką, choć o nią już bardzo trudno. Wielu jednak rannych pozostało w swoich oddziałach. Ci, którzy wracają już do zdrowia, stopniowo przybywają z Preszburka: jedni do macierzystych chorągwi, inni prosto do kraju. Mimo wielkich medyków starań, choroby u nas nie ustają. W obozie chorych przybywa. Ale najczęściej umierają ci co pozostali w Preszburku. Pan starosta winnicki pożegnał się już z tym światem. Umarł także zacny ksiądz Przyborowski, którego pono opium zabiło²⁹.

Naczelny lekarz wojsk polskich Pecorini wspominał także, jak strach i zmartwienie prowadzą do pogłębienia niektórych chorób³⁰.

Lekarze, felczerzy i cyrulicy związani z różnymi wojskami stosowali różne metody. Kozacy, stanowiący część wojsk Rzeczypospolitej, mieli także swoje sposoby:

Opatrywał go felczer, który stosuje na rany napary z ziół i okłady z maści. Cenne dają rezultaty, znane od dawna, plastry chleba zmieszanego ze śliną i pajęczyną. Przyspieszają gojenie i likwidują gangrenę. Kozacy, którzy także mają swoich cyrulików, przykładają na rany odrobinę ziemi zmieszanej również ze śliną. Wyniki takowej kuracji ponoć dobre. Są i tacy, którzy rany przemywają moczem³¹.

Czasami leczyła mocna wiara i pragnienie wyzdrowienia, gdyż stosowane metody raczej nie pomagały.

Wodolecznictwo

Być może wyprawa wiedeńska przyczyniła się do rozpoczęcia stosowania wodolecznictwa na południu Polski. Kiedy wojska królewskie po zwycięskiej bitwie pod Parkanami rozpoczęły drogę do Polski, przechodziły przez Estergom (Ostrzyhom) i Sturovo:

W Strzyhomiu można zobaczyć kilka bardzo ciekawych rarytasów. Już sama góra, na której zamek stoi, zbudowana z rozmaitych marmurów, jakie są na Wawelu i w kaplicach krakowskich. Z góry tej biją osobliwe źródła ciepłej wody. Powodują, że w sadzawkach żaby o tej porze rechoczą, jak u nas w maju. Tutejszy lekarz Turek chełpił się, że dzięki tej wodzie różnych chorych wyleczył. Przyznać trzeba, że duża jest rozkosz takiej kąpieli zażywać. Mówią, że król nasz wonne i gorące ablucje wielce sobie ceni.

29 *Ibidem*, 19.

30 *Ibidem*, 18.

31 *Ibidem*, 27.

Dziś pewnie nie kąpiele mu w głowie, a zachowanie zwycięskiego szlaku, oszczędzanie krwi polskiej i szczęśliwy powrót do granic ojczystych [...]. A jako się rzekło, z medykamentami jest już zupełnie krucho. W Strzyhomiu nasi nabrali tu i ówdzie trochę tutejszej śliwowicy. Dobroczynnie ona działa na oziębienia różnorakie. Osobliwa rzecz, że Kozacy na wszelkie gorączki już od dawna wypijają przed snem miarkę gorzałki z prochem strzelniczym. Zamiast prochu używają niekiedy i popiołu. I to lekarstwo także okazuje się skuteczne³².

Faktycznie tak po słowackiej, jak i węgierskiej stronie Dunaju występują źródła termalne. Jednym z uczestników wyprawy był prawdopodobnie Dąbrowski Pantaleon, brat zakonny, jezuita, aptekarz w Krośnie i w innych kolegiach jezuickich. Rozpoczął on badanie wód mineralnych na Sądecczyźnie. Być może jego zainteresowanie leczniczymi właściwościami wód zrodziło się w czasie wyprawy wiedeńskiej. Przypuszczenie to jest częściowo uzasadnione, gdyż wojska polskie zmierzały do granicy w okolicach Lubowli i Muszyny, gdzie hetman Jabłonowski rozpuścił w grudniu 1683 roku wojska na zimowe leża³³. Sam król w Starym Sączu spotkał się z królową Marysienką. Być może część kapelanów i braci jezuickich powróciła do swoich domów. Brata P. Dąbrowskiego widzimy w roku 1684 w aptece Kolegium Krośnieńskiego.

Zakończenie. Ostatni brat jezuita, aptekarz w Krośnie

Manuskrypt 825 znajdujący się w Archiwum Krakowskim Towarzystwa Jezusowego (ATJKr) zawiera pośród różnych dokumentów kilka dotyczących apteki znajdującej się w Kolegium Jezuitów w Krośnie. Chodzi głównie o akt sprzedaży apteki jezuickiej w sierpniu w roku 1774. Akt jest spisany w języku niemieckim z niewielkimi wyjątkami po łacinie. Na akcie podpisany jest Jan Łagoński, czyli ostatni brat jezuita pracujący w aptece kolegium. Nie podpisał się jako brat, lecz jako aptekarz krośnieński. W notce biograficznej zawartej w EWJ mówi się, że po 1773 nie ma już wiadomości o jego dalszym losie. Poniżej zamieszczony fragment dokumentu sprzedaży, pochodzący z Manuskryptu 825 ATJKr, sugeruje, że kupującym aptekę był ostatni jezuicki aptekarz. Jest to teza, która wymaga dalszego badania. Przede wszystkim należałoby opracować krytycznie sam dokument sprzedaży. Brat Jan w roku kasaty miał zaledwie 33 lata. Był więc w sile wieku. Po kasacie musiał znaleźć miejsce

32 *Ibidem*, 25–26.

33 *Ibidem*, 31.

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie...

i sposób na życie. Przypuszczenie to potwierdza także Maria Czyż, opisująca apteki w Galicji w tym okresie. Wspomina o kupnie apteki przez byłego brata jezuitę. Wydaje się, że pozostał dłużej w Krośnie.

Spis aptek, dokonany w 1776 roku, wykazał ich 17, czyli wcale nie więcej niż w 1772, pozmieniali się tylko właściciele lub miejscowości, gdzie były te placówki. Po kasacie zakonu jezuitów aptekę stanisławowską nabył Józef Cordina, chirurg, który musiał do jej prowadzenia zatrudnić prowizora; w Krośnie aptekę kupił aptekarz Łagoński; jarosławska i przemyska przestały istnieć z powodu braku chętnych do ich nabycia³⁴.

W przewodniku po Krośnie autor wspomina aptekarza Jana Łagońskiego, lecz czyni to pod rokiem 1848, opisywany musiałby mieć więc 108 lat. Być może w takim razie był to syn, co wskazywałoby na dalsze losy brata Jana:

Wspólnie z aptekarzem Janem Łagońskim oraz dziedzicem Potoka Adamem Stojanowskim zorganizowali w Krośnie w 1848 roku Gwardię Narodową. Doktor Kallay został wybrany Przewodniczącym Rady Narodowej. Działania zarówno rady jak i gwardii rozniosły się szerokim echem i wkrótce do grodu nad Wisłokiem przybył krewny Kallaya, Antoni Jeziorański, późniejszy bohater Wiosny Ludów i generał powstania styczniowego, który wspomagał przerzut młodzieży do węgierskiego powstania oraz szkolił gwardzistów w ułańskim rzemiośle³⁵.

Sprawę komentuje i wyjaśnia autorka szkicu o historii aptek w Krośnie:

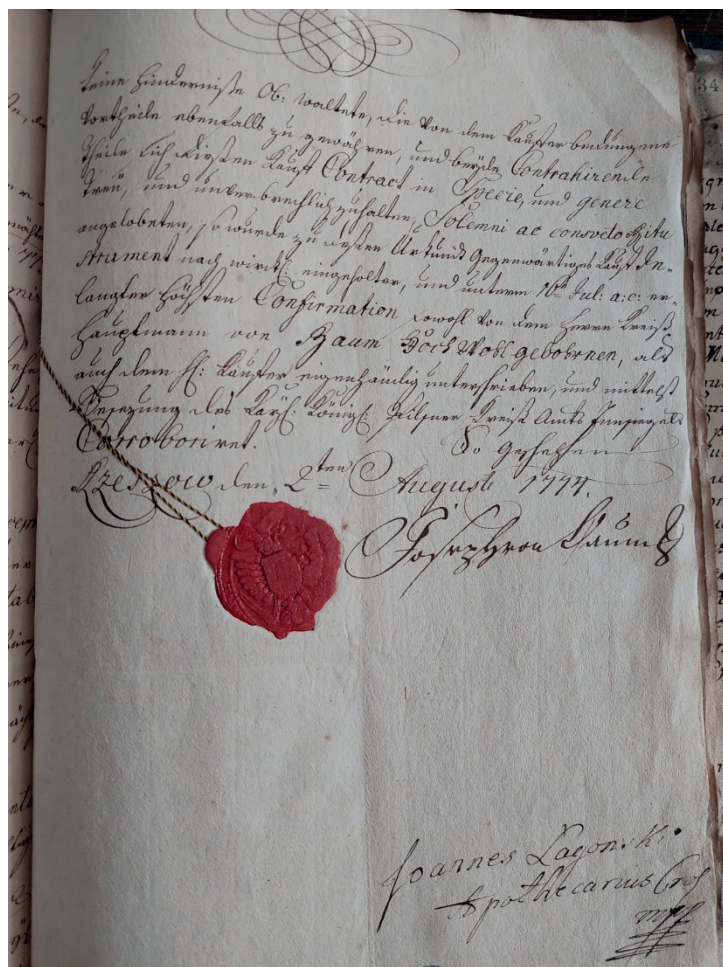
Jan Łagoński, ostatni zakonny aptekarz i opiekun infirmerii, został właścicielem sprzedanej apteki. Wolański pisze, że Łagoński nabywszy jezuicką aptekę, wystąpił z zakonu. Przetarg na sprzedaż apteki, ogłoszony 7 grudnia 1773 r., odbył się 31 stycznia 1774 r. według informacji Wolańskiego, aptekę krośnieńską kupił (...) braciszek zakonny Łagoński, lecz nie wiadomo mi wiele zapłacił. W r. 1776 prosił, aby jeszcze w kolegium pozostać mogła. Z informacji znajdującej się w krakowskim archiwum jezuickim obecnie wiadomo nam, że po kasacie zakonu aptekę wyceniono na 4800 zł p. Akt jej sprzedaży, choć miał już miejsce w dobie niewoli po I rozbiorze, należy uznać za ostatnie wydarzenie, które miało zasadniczy

34 Lidia Maria Czyż, *Apteki w Galicji około roku 1772*, Oddział Rzeszowski Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego, 4, za: <https://www.poia.pl/historia/pdf/apteki.w.galicji.pdf> (dostęp: 20.04.2023).

35 Władysław Sarna, *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym* (Przemysł: nakł. autora i prenumeratorów, 1898), 321.

związek z dziejami aptekarstwa krośnieńskiego, dotyczącymi jeszcze doby przedrozbiorowej³⁶.

Ilustracja 2. Jak widzimy, akt sprzedaży podpisano 2 sierpnia, nie zaś w styczniu 1774 roku

Do biogramu brata Łagońskiego można dodać dalsze dzieje rodziny.

W genealogii rodziny Myszkowskich odnajdujemy informację, że Maria Myszkowska wyszła za mąż za Władysława Łagońskiego, którego ojcem był Jan Łagoński, urodzony w Krośnie w 1792 roku, pracujący

36 Elżbieta Gierlach, „Apteki i Aptekarze miasta Krosna od XVI do XX wieku (zarys problematyki historycznej)”, *Thesaurus Apothecarii* 2 (2011): 5–12.

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie...

tamże aptekarz, prawdopodobnie syn Jana Łagońskiego, jezuita, brata do 1773 roku. Poniżej przedstawiam prawdopodobne związki rodzinne:

Maria Myszkowska [ur. ±1825 – zm. przed 1872]: Mąż: Władysław Łagoński (ur. 1825 – zm. 17.07.1885), pochowana: Krosno, Stary Cmentarz (grób nie zachowany). Druga żona Władysława Łagońskiego – (ślub przed 1872) Augustyna Dydyńska (prawd. ur. 1851 Jasło). Ojciec Władysława: Jan Łagoński (ur. 1792 Krosno, dom 1), aptekarz w Krośnie (syn Jana Łagońskiego, byłego brata jezuickiego?). Pisze Sarna, że w roku 1848 utworzono w Krośnie gwardyę narodową, której kapitanem był Łagoński, aptekarz w Krośnie³⁷.

Matka Władysława Łagońskiego: (ślub z Janem w 1825 Krosno) Salomea Samolewicz [Samulewicz] (ur. 2.11.1805 – zm. 28.12.1840). Pochowana: Krosno, Stary Cmentarz (grób zachowany), córka Antoniego Samolewicz (ur. 1774) i (śl. 1796 Krosno) Anny Lenkiewicz (ur. 1778). Dzieci Władysława i Augustyny Dydyńskiej: (Tadeusz, Władysława, Bogusław)³⁸.

Zagadnienie badawcze związane z aptekami jezuickimi wchodzi w zakres dziejów polskiej historii kultury – zarówno kultury materialnej, intelektualnej, jak i duchowej. Apteki były nie tylko miejscem produkcji, sprzedaży czy też udostępniania środków leczących, ale także ambulatoriami, gdzie udzielano pomocy medycznej i duchowej. Tam też uczono nowych adeptów medycyny i farmacji oraz gromadzono literaturę naukową dotyczącą lekarstw i leczenia. Ze sprawozdań ekonomicznych aptek wynika, że przynosiły one dochód i finansowo były samowystarczalne. Apteki jezuickie, choć stosunkowo liczne, co przedstawia załączona na następnej stronie mapa Rzeczypospolitej z lat 70. XVIII wieku z zaznaczonymi na niej aptekami, nie były jedynymi aptekami zakonnymi na ziemiach polskich. Również inne zgromadzenia zakonne prowadziły swoje apteki. Istniały także apteki prowadzone przez obywateli miast, tak jak to miało miejsce w Bieczu, gdzie od XVI wieku funkcjonowała apteka Marcina Bariana Rokickiego, pierwsza na Podkarpaciu.

37 Sarna, *Opis powiatu krośnieńskiego*, 251.

38 *Myszkowscy h. Jastrzębiec. 5. Linie z okolic: Tarnów – Rzeszów – Jarosław – Przemyśl*, <http://myszkowscy.pl/r5.html> (dostęp: 21.04.2023).

Ilustracja 3. Apteki w jezuickich ośrodkach około 1773. Zob. Andrea Mariani „Rola społeczna aptek jezuickich w dawnej Rzeczypospolitej”, *Wiek Oświecenia* 37 (2021): 53

Bibliografia

Źródła:

Archivum Romanum Societatis Iesu

Archiwum TJKr: rkps. 825 Krosno (apteka), rkps. 822.

Dyaryusz wiedeńskiej okazji r. 1683, opisał Mikołaj Dyakowski pokojowiec króla Jana III (Kraków: Józef Czech, 1861).

Książki i monografie

Cruz-Coke Ricardo, *Historia de la medicina chilena* (Santiago de Chile: Editorial Andrés Bello, 1995).

de Asúa Miquel, *Science in the Vanished Arcadia: Knowledge of Nature in the Jesuit Missions of Paraguay and Rio de la Plata* (Leiden–Boston: Brill, 2014).

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie...

- Drygas Alekander, *Kształtowanie się podstaw prawnych aptekarstwa w przekroju dziejowym: studia nad podstawowymi źródłami do dziejów farmacji europejskiej i polskiej*, rozprawa habilitacyjna, t. 1: *Wiek XII–XVIII* (Gdańsk: Akademia Medyczna, 1995).
- Drygas Aleksander, *Aptekarstwo gdańskie 1399–1939* (Wrocław–Kraków–Warszawa: Ossolineum, 1983).
- Grzebień, Ludwik (oprac. przy współpracy zespołu jezuitów), *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995* (Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, 1996).
- Kajdański Edward, *Sekrety chińskiej medycyny. Medicus Sinicus Michała Boyma* (Warszawa: Neriton, 2010).
- Kończak Jakub, *Słownik języka i kultury jezuitów polskich* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2006).
- Kościelak Sławomir, *Jezuici w Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003).
- Kostrzeński Leonard, *Materiały do historii aptek wielkopolskich*, t. 1 (Poznań: Reprint, 1996).
- Król-Mazur Renata, *Miasto trzech nacji: studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku* (Kraków: Wydawnictwo Avalon, 2008).
- Materyjały do dziejów farmacji w dawnej Polsce od czasów najdawniejszych do chwili bieżącej*, oprac. Ernest Sulimczyk Świeżawski, Kazimierz Wenda (Warszawa: Nakładem Redakcji Wiadomości Farmaceutycznych, 1882).
- Piechnik Ludwik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 3: *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu 1655–1730* (Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1987).
- Polonica w Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego*, t. 1–5, wyd. Andrzej Paweł Bieś, Ludwik Grzebień, Marek Inglot (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2000–2008).
- Roeske Wojciech, *Polskie apteki* (Wrocław: Ossolineum, 1991).
- Sarna Władysław, *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym* (Przemyśl: nakł. autora i prenumeratorów, 1898).
- Valverde José Luis, *Presencia de la Compañía de Jesús en el desarrollo de la farmacia* (Granada: Universidad de Granada, 1978).
- Węglorz Jakub, *Zdrowie, choroba i leczenie w społeczeństwie Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2015).
- Załęski Stanisław, *Jezuici w Polsce*, t. IV, cz. 3 (Kraków: Druk. W. L. Anczyca, 1905).

Czasopisma

- Basante Rosa, García Adá, „Notas históricas de la Botica del Colegio Imperial”, *Anales del Instituto de Estudios Madrileños* 21 (1984): 341–410.
- Bednarski Stanisław, „Polonica w archiwach jezuickich”, *Nauka Polska* 20 (1935): 141–167.

- Ciborowska-Rymarowicz Iryna, „Druki medyczne w księgozbiornie kolegium jezuitów w Ostrogu”, *Hereditas Monasteriorum* 4 (2014): 161–171.
- Drzewiecki Bartosz, Pękacka-Falkowska Katarzyna, „Toruńska ustawa aptekarska z 1623 r.”, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 69 (2009): 217–232.
- Gierlach Elżbieta, „Apteki i Aptekarze miasta Krosna od XVI do XX wieku (zarys problematyki historycznej)”, *Thesaurus Apothecarii* 2 (2011): 5–12.
- Grzebień Ludwik, „Niezachowany Kościół jezuicki w Krośnie nad Wisłokiem”, *Roczniki Humanistyczne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 40/4 (2002): 283–294.
- Gudienė Vilma, „Książki anatomiczne i chirurgiczne w bibliotece apteki Akademii Wileńskiej”, *Farmacja Polska* 67/10 (2011): 674–679.
- Hamrlová Anna, „Simplicia a nádoby jezuitské lékárny v Telči”, *Česká a slovenská farmacie* 66/4 (2017): 168–176.
- Jaworska Katarzyna, Bela Zbigniew, „Historia apteki jezuickiej w Wilnie”, *Forum Bibliotek Medycznych* 8/2 (2015): 365–382.
- Mariani Andrea, „Jezuici prowincji litewskiej wobec epidemii dżumy z lat 1708–1711”, *Zapiski Historyczne* 81/2 (2016): 65–104.
- Mariani Andrea, „Materia medica w aptekach jezuickich XVIII w. Między tradycją a innowacją”, *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 46/3 (2018): 53–88.
- Mariani Andrea, „Rola społeczna aptek jezuickich w dawnej Rzeczypospolitej”, *Wiek Oświecenia* 37 (2021): 42–83.
- Pękacka-Falkowska Katarzyna, Siek Bartłomiej, „Gdańska ordynacja dla fizyków miejskich z 1661 r.”, *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 56/4 (2020): 137–168.
- Vera de Flachs Maria Cristina, „Textos clásicos de medicina en la botica jesuitica del Paraguay”, *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija* 13/1 (2010): 117–135.
- Weaver Brendan, „El inventario de la botica de los Jesuitas del Colegio del Cuzco, 1767/8”, *Revista Andina* 52 (2012): 213–247.
- Zuba Krzysztof, „Chirurdzy, felczerzy i cyrulicy w dobrach Radziwiłłów linii nieświeskiej w XVIII w.”, *Medycyna Nowożytna* 6/1 (1999): 77–104.

Rozdziały w monografiach

- Grzebień Ludwik, „Hacki, Hagi, Jan Franciszek SJ”, w *Encyklopedia Katolicka*, red. Jan Walkusz, Stanisław Janeczek, Stanisław Wielgus, Stanisław Fita, Jerzy Misiurek, Marian Rusecki, Antoni Stępień, Anzelm Weiss, t. 6 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993), 452.
- Mariani Andrea, „Znaczenie aptek jezuickich dla cyrkulacji wiedzy medycznej w dawnej Rzeczypospolitej”, w *Aptekarskie drogi do wolności*, red. Joanna Nieznanowska (Szczecin–Stargard: Apteka Nowa, 2018), 69–93.
- Paszenda Jerzy, „Wybór miejsca na fundację dla jezuitów”, w *Jezuicka ars historica. Prace ofiarowane Ludwikowi Grzebieniowi SJ*, red. Marek Ingot, Stanisław Obirek (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2001), 453–467.

Kilka uwag do dziejów apteki w kolegium jezuickim w Krośnie...

- Pietrzekiewicz-Sobczak Dorota, „O aptekach u jezuitów polskich w XVI–XIX w. (Wprowadzenie do tematu)”, w *Zawód farmaceuty na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. Bożena Urbanek (Warszawa–Katowice: Śląska Akademia Medyczna, Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2006), 46–62.
- Piawski Kazimierz, „Jan Franciszek Hacki”, w *Polski Słownik Biograficzny*, red. Kazimierz Lepszy, t. 9 (Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1960–1961), 220–221.
- Quirini-Popławska Danuta, „Szkolnictwo krośnieńskie od XVII w. do 1914 r.”, w *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, red. Józef Garbacik, t. 2 (Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Oddział w Krakowie, 1973), 332–342.

Netografia

- Czyż Lidia Maria, *Apteki w Galicji około roku 1772*, Oddział Rzeszowski Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego, 4, za: <https://www.poia.pl/historia/pdf/apteki.w.galicji.pdf> (dostęp: 20.04.2023).
- Dyakowski Mikołaj, *Dyaryusz wideńskiej okazyji Imci Pana Mikołaja na Dyakowicach Dyakowskiego podstolego latyczewskiego, po 300 latach odtworzony przez Emila Bardysza* (1683), https://pl.wikisource.org/wiki/Diariusz_medyczny_z_wyprawy_wiede%C5%84skiej (dostęp: 25.07.2021).
- Galicja i jej aptekarze* (Rzeszów: Podkarpacka Okręgowa Izba Aptekarska w Rzeszowie, 2011), za: https://www.poia.pl/historia/pdf/thesaurus_zeszyt_2_cz1.pdf (dostęp: 21.04.2023).
- Last Welsh Martyr, St David Lewis 1616–1679*, <http://lastwelshmartyr.blogspot.com/2010/06/jesuits-powder.html> (dostęp: 21.04.2023).
- Myszkowscy h. Jastrzębiec. 5. Linie z okolic: Tarnów – Rzeszów – Jarosław – Przemysł*, <http://myszkowscy.pl/r5.html> (dostęp: 21.04.2023).
- Wikipedia, *Jesuit's bark*, http://en.wikipedia.org/wiki/Jesuit%27s_bark (dostęp: 21.04.2023).
- Wikipedia, *Quinine. History*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Quinine#History> (dostęp: 21.04.2023).

